

SPOLEČNOST A VZDĚLÁVÁNÍ

PhDr. Josef Straceny, CSc.

*Katedra informačních technologií a technické výchovy,
Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta*

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Další vzdělávání pedagogických pracovníků na PedF UK Praha (CZ.1.07/1.3.00/19.0002)

SPOLEČNOST A VZDĚLÁVÁNÍ

PhDr. Josef Straceny, CSc.
Katedra informačních technologií a technické výchovy,
Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

Studium:
Učitelství praktického vyučování

Kurz:
Společnost a vzdělávání

OBSAH

1 Společnost a vzdělávání.....	6
2 Demokracie a ústavnost.....	6
2.1 Demokracie.....	6
2.2 Čtyři časté současné přístupy k pojmu demokracie.....	8
2.3 Demokracie a liberální principy.....	10
2.4 Procedurální přístup k demokracii.....	11
2.4.1 Při volbách.....	13
2.4.2 Před volbami.....	14
2.4.3 Po volbách.....	14
2.4.4 Mezi volbami.....	14
2.5 Majoritní demokracie.....	14
2.5.1 Základní rysy majoritní demokracie.....	14
2.6 Konsociační demokracie.....	15
2.6.1 Hlavní rysy konsociační demokracie.....	15
2.7 Konsensuální demokracie.....	16
2.8 Teorie polyarchie.....	16
3 Ústavnost.....	17
3.1 Právní stát.....	17
3.1.1 Rysy současného právního státu.....	18
3.1.2 Vázanost státu právem.....	18
3.2 Princip dělby (státní) moci.....	20
3.3 Lidská a občanská práva a svobody.....	21
3.3.1 Práva absolutní a relativní podoby.....	22
3.3.2 Práva různých generací.....	22
3.3.3 Práva hmotná a procesní.....	23
3.3.4 Práva zaručená všem subjektům a práva náležící jen státním občanům.....	23
3.4 Vývoj dokumentů v oblasti lidských a občanských práv.....	24
3.5 ČR – Listina základních lidských práv a svobod.....	25

3.5.1 Charakter a struktura základních práv a svobod.....	25
4 Dříve publikované statě autora.....	26
4.1 Jednota občanského a etického postoje učitele.....	26
4.2 Výchova k občanské odpovědnosti.....	33
5 Doprovodné texty	36
5.1 Listina základních práv a svobod.....	37
Seznam použité literatury.....	53

Anotace

Text seznamuje čtenáře se základní teoretickou a praktickou problematikou demokracie a ústavnosti, se zvláštním zřetelem na školskou politiku a výchovu demokratického občana.

Klíčová slova

Demokracie, formy a typy demokracie, demokratické rozhodování, právní stát, ústava – ústavnost, dělby státní moci, lidská a občanská práva a svobody, občanský a etický postoj učitele, občanská odpovědnost

Keywords

Democracy, forms and types of democracy, democratic decision making, Constitution – the constitutionality of, division of state power, human and civil rights and liberties, civil and ethical attitude of teachers, civic responsibility

1 Společnost a vzdělávání

Text je určen pro předmět Společnost a vzdělávání s podtitulem Demokracie a společnost pro doplňující pedagogické studium. Cílem je seznámit studující se základními teoretickými a praktickými problémy demokracie a právního státu se zvláštním zřetelem na školskou politiku státu a výchovu demokratického občana. Základními zdroji jsou práce našich i některých zahraničních autorů (Dahl, R., Gerloch, A., Jirásková, V., Kohák, E., Kunc, J. a kol., Masaryk, T. G., Sartori, G.), dále dokumenty, jako je Ústava ČR, Listina základních práv a svobod (doprovodný text). Součástí práce jsou již dříve publikované statě autora věnující se výchově demokratického občana a občanskému a etickému postoji učitelů. Text je možné využít jednak k přípravě na zkoušku z kurzu, zároveň jako zdroj a inspiraci k vlastní výchovné a vzdělávací práci učitelů a vychovatelů, ale i k zaujetí vlastních občanských názorů a postojů.

2 Demokracie a ústavnost

2.1 Demokracie

Demokracie – pojem v politice, v politické vědě, ale i jinde velice frekventovaný. Tento pojem patří ke kategoriím, které se neustále vyvíjely a jsou neustále přehodnocovány, jsou součástí lidského myšlení a kultury.

Etymologicky znamená demokracie – vládu lidu (z řec. *demos* – lid, *kratein* – vládnout). Ale tento etymologický původ slova demokracie nám říká málo o skutečném obsahu demokracie a jejím vývoji. Jak píše G. Sartori: „Podstatné je, že slovo demokracie přiměřeně nevystihuje věc demokracie.“

Nejdříve byla pojem demokracie označována jedna z forem standardní klasifikace forem vládnutí nebo zřízení (Platon, Aristoteles) vedle např. monarchie (vláda jednoho), aristokracie, oligarchie (vláda několika). Již Aristotelovi však bylo zřejmé, že pouhý počet vládnoucích není určující pro pozitivnost vládnutí, ale že mnohem podstatnější je ve prospěch koho a čeho tito vládci vládnou. Na čistou demokracii pohlíželi s nedůvěrou myslitelé klonící se k aristokracii (Sokrates, Platon), ale i přívrženci smíšené vlády (Aristoteles). Protože „většina“ nutně zahrnovala chudé a nemajetné, byla demokracie spojována nejen s vládou lidu, ale i s vládou chátry, lůzy, davu. (Platon v ní vidí podřízenost rozumu vášni, žádostivosti.) Aristoteles ji ztotožňoval s neumírněností

V moderní politické tradici, která vzniká v renesanci, pokládali teoretici (jako např. Machiavelli, Montesquieu) demokracii za vládu, která nemohla být bezpečně včleněna do politiky v čisté formě. V podstatě až do 18. století byla demokracie chápána spíše jen jako jakási utopická forma státu nebo jakýsi vládní systém, který si lidé vysnívali v té či oné podobě. Tak i J. J. Rousseau, nejvýznamnější raně moderní teoretik demokracie, rozlišoval mezi demokratickým panovníkem a demokratickou vládou: s prvním souhlasil, druhé pokládal za nemožné, nerealizovatelné – za formu vlády, jež je vhodná spíše pro anděly než pro lidi.

Teprve od 18. století demokracie začala být chápána:

1. Jako metoda či způsob politického jednání a chování, při němž je za směrodatné uznáváno rozhodnutí většiny (při zajištěných právech menšiny) a systém, v němž se lidé učí být vládnoucími a ovládanými naráz.
2. Způsob tvorby, provádění a kontroly politiky.
3. „Demokracie je takové politické zřízení, v němž se na moci a na jejich rozhodnutích reálně podílejí ti, jichž se tato rozhodnutí týkají“, M. Znoj.
4. „Demokracie je otevřený politický systém, který je schopen konflik-

ty ozřejmovat a řešit, jakož i absorbovat nové společenské nutnosti," K. Lenk.

5. V. Bělohradský – *Kapitalismus a občanské ctnosti*, s. 127: „Reálná demokracie je eticko-politický systém, v němž ideál vlivu většiny na utváření společnosti je svěřován vlivu specializovaných menšin, soupeřících mezi sebou uvnitř politického trhu podle všeobecně uznávaných pravidel.“

2.2 Čtyři časté současné přístupy k pojmu demokracie

1. **Demokracie** ztotožňována se **zabezpečením lidských a občanských práv**.
2. **Demokracie** – uspořádání soustavy nejvyšších státních orgánů (horizontální struktura forem státní moci – zákonodárná, výkonná, soudní) a vertikální struktury státu (vnitřní členění státu – zastupitelstva a pod.), které je založeno na **principu dělby moci**, jejímž smyslem je zabránit zneužívání a koncentraci moci. Tj. systém vládnutí.
3. Demokracie – prosazování morálních a jiných hodnot, jako je svoboda, rovnost, spravedlnost, pravda, láska k bližnímu a p. = tzv. **axiologický přístup**. Tzv. široké pojetí demokracie. Propagátoři: T. G. Masaryk, Václav Havel.
4. Demokracie jako politický proces a způsob rozhodování (pravidla pro konstituování politické moci a její fungování), tzv. **procedurální pojetí demokracie**.

Formy demokracie:

- tradičně rozlišujeme přímou (participační)
- zastupitelskou (reprezentativní) demokracii

Přímá demokracie – na rozhodování se podíleli nebo podílejí všichni občané např. hlasováním a přijetím rozhodnutí většiny. V čisté podobě existovala např. (vezmeme-li do úvahy svobodné občany) v některých obdobích v některých řeckých polis (demokracie 1:1). Obtížnost fungování přímé demokracie v moderních společnostech spočívá v organizačních, materiálních a informačních podmínkách. Přesto i zde existují jednak formy přímé demokracie (referendum, plebiscit), jednak i jiné způsoby přímého působení na politiku (petice, veřejná shromáždění, občanské iniciativy atd.).

Formy přímé demokracie a jejich charakteristika: Referendum – hlasování (v přímé demokracii) o zákonné předloze nebo o jiné důležité otázce způsobem ano-ne, případně jednou z mnoha variant odpovědí. Ústavní úprava použití referenda bývá různá. Nejčastěji bývá formou schvalování ústavních zákonů, případně i běžných zákonů (např. ve Švýcarsku), častěji se vyskytuje jako možnost státního orgánu „odvolat se k lidu“ a v posledních letech zejména jako výraz občanských iniciativ.

Úskalí referenda – v dostatečné informovanosti a znalostech občanů, v počtu zúčastněných občanů, v požadovaném množství hlasů, aby bylo referendum platné, dále v položení otázky (jasné, srozumitelné, ne nāvodné).

Plebiscit – je druh referenda, ve kterém občané mají možnost se vyjádřit ke státní příslušnosti území, na kterém žijí. Věrohodnost tohoto aktu zvyšuje mezinárodní kontrola.

Zastupitelská (reprezentativní) demokracie – lidé (občané) si vybírají (např. rovněž hlasováním – ve volbách) zástupce (reprezentanty), kteří jim jsou jim odpovědni, kteří jsou však přímo zapojováni do vládních činností, zpravidla už bez dalších konzultací s lidem.

Zastoupení je proces, v němž jsou zájmy občanů, ovládaných „postoupeny“ (delegovány) těm, kteří je „ovládají“, zastupují např. pomocí parlamentních institucí. Podstatné je, že zástupce je vázán dvojí povin-

ností, totiž k instituci, v níž zasedá, a k voličstvu. Zastoupení je vlastně vztahem konvenčním, zprostředkovaným konvencemi a pravidly. Úskalí zastupitelské demokracie – zpravidla nemožnost odvolávání volených zástupců, dále problém tzv. volného i vázaného mandátu, v případě vystoupení nebo vyloučení z politického uskupení, za které byl zvolen daný poslanec zvolen. Dále – omezená možnost přímo ovlivnit obsazení exekutivy konkrétními politiky.

2.3 Demokracie a liberální principy

Úkolem a problémem demokracie je vytvořit ve společnosti politicky rovnoprávných jednotlivců (občanů) takový mocenský mechanismus, který by sám nezničil svůj základ: svobodu jednotlivce. Společnost složená z jednotlivců představuje obrovské množství různých potřeb, cílů a tomu odpovídajících rozhodovacích alternativ. V tomto směru pravděpodobně opodstatněně formuluje F. A. Hayek myšlenku, že „většinu je možno nalézt tam, kde jde o volbu mezi omezenými alternativami: věřit, že musí existovat většinový názor na všechno, je pověra“. F. A. Hayek – *Cesta do otroctví*. Praha, 1990, s. 61.

Způsob, kterým demokratismus vyřešil tento problém, stojí na dvou pilířích:

1. Za první z nich bývá považován tzv. formální (procedurální) konsenzus. To znamená, že podstatou demokratické společenské dohody jsou formální pravidla tvorby společenské vůle. Rozhodnutí, která splňují dohodnutá pravidla (postup, proceduru), se považují za legitimní bez ohledu na jejich vztah k vlastním individuálním stanoviskům. Nesmí však narušit základní východisko – základní (dohodnutý) rámec svobody jednotlivce.
2. Za druhý je bráno institucionální omezení počtu politických alternativ vytvořením soustavy relevantních politických subjektů (polit. stran aj. subjektů polit. systému). Demokracii lze tedy vymezit jako

politickou koncepci postulující svobodu a rovnoprávnost jednotlivce a konstruující formální pravidla, umožňující výběr mezi cíli a přijímání legitimních mocenských rozhodnutí.

Demokracie má zároveň dvě dimenze: kulturní a funkční. Kulturní spočívá v nástrojích ochrany jednotlivce, jeho lidských a občanských práv a svobod, ve společenských nástrojích kontroly moci. Funkční dimenze demokracie znamená vytvoření mocenského systému, umožňujícího společenskou institucionalizaci vznikajících potřeb, pokojné nenásilné řešení jejich konfliktu, a tím rovněž vývoj celku.

2.4 Procedurální přístup k demokracii

Další možnou otázkou demokracie vycházející zároveň z výše uvedeného je problematika forem demokratického rozhodování.

Formami demokratického rozhodování jsou rozhodování

- a) většinové
- b) proporcionální
- c) konsensus
- d) los
- e) princip konkordance.

Ad a)

Většinový princip (majority-rule) položila jako základní kámen demokratického uspořádání anglosaská politická praktická i teoretická tradice. Tento princip musí však být nevyhnutelně spjat s požadavkem tolerance vůči menšinám, připraveností komunikace s nimi a s možností měnících se většin.

Existují různé druhy většinového rozhodování: absolutní většina – představuje požadavek nadpoloviční většiny všech hlasů, kvalifikovaná většina – znamená vyšší než absolutní většinu (např. 2/3 nebo 3/5 – viz

přijímání ústavních zákonů v Parlamentu České republiky v obou komorách), relativní většina – je většinou počtu hlasů odevzdaných určité alternativě. Jako podmínkou usnášení určitého grémia (např. parlamentu atd.) bývá požadován určitý minimální počet členů (přítomných) – ten se nazývá quorum. (Pozn.: Někdy je quorum chápáno pouze jako podmínka jednání a nekryje se se schopností usnášet se.)

Ad b)

System proporcionalního rozhodování se v demokratických soustavách aplikuje v souvislosti s utvářením státních orgánů ve volbách. Typickými jsou takovéto volby zastupitelských sborů zvláštností některých států (např. Švýcarska) je, že proporcionalním systemem je utvářena i exekutiva (viz teorie konsociační demokracie – téma jedné z následujících přednášek). Tento system představuje v demokracii významný nástroj ochrany menšin.

Ad c)

Princip jednomyslnosti aneb konsenzus, jehož rubem je právo absolutního veta každého člena rozhodovacího grémia. Tato forma vyžaduje pro své racionální použití malé a většinou velmi homogenní kolegium (gremium). Tento způsob rozhodování je typický pro hlasování stálých členů Rady bezpečnosti OSN, předvádá jej při hlasování spolkové vlády rovněž Ústava Rakouské republiky.

Ad d)

Forma losu – los není pouhým reliktem demokratického rozhodování známého z antiky (spojený s neutralitou „slepu spravedlností“ nebo s vůlí bohů „bohem vyvolený“), nýbrž se někdy užívá jako možné rozhodovací kritérium po vyčerpání ostatních (např. při stejném vítězném počtu hlasů, nebo jako konečná metoda rozhodování o získaném mandátu v posledním skrutiniu při proporcionalním volebním systemu).

Ad e)

Princip konkordance (consociational democracy) je projevem, resp. způsobem, uskutečňování proporcionalního a konsensuálního rozhodování. Jeho obsahem je dosahování rozhodnutí prostřednictvím dohadování a kompromisů. Příkladem jeho aplikace je sociální partnerství (tripartita) nebo kooperativní federalismus.

Smyslem jednotlivých forem demokratického rozhodování je vytvářet jednak **legitimitu demokratických politických institucí** a jednak i **jejich rozhodnutí**.

Kritéria míry účasti občanů na politické moci. Při určování kritérií posuzování míry účasti občanů na polit. moci považuje většina autorů, zabývajících se demokracií (R. Dahl, P. Hollander aj.), za klíčový bod politického dění volby. Je tomu tak proto, neboť volby jsou ohniskem fungování systému zastupitelské demokracie, která se v průběhu 19. a 20. století ukázala jako nejfunkčnější model demokratického vytváření a legitimování politické moci. Při rozboru kritérií posuzování demokratičnosti vycházejme z koncepce R. Dahla, který je odvozuje z možností (příležitostí) politického chování občanů při volbách, před volbami, po volbách a mezi volbami. Vzhledem k tomu, že k problematice voleb bude samostatné téma, tedy zde jen stručně.

2.4.1 Při volbách

- a) Každý občan vykonává činnosti, které platí jako vyjádření preference mezi danými politickými alternativami, tzn. jak volit (všeobecnost volebního práva),
- b) při sčítání hlasů – všem stejná váha (rovnost volebního práva), tzn. mj. stejně početné (co do počtu oprávněných voličů) volební obvody (viz Senát PČR) nebo rozdílný počet volených poslanců v daném volebním obvodu /kraji/ při volbách do Poslanecké sněmovny PČR),

- c) přijatou se stává polit. alternativa, která získala největší počet hlasů.

2.4.2 Před volbami

- a) Možnost vzestupu na polit. scénu, možnost polit. pluralismu,
- b) všichni občané mají stejné informace o polit. alternativách (tj. svoboda komunikace veřejnosti a garance její rovnosti).

2.4.3 Po volbách

- a) Tj. výměna alternativ, zaměnitelnost většin a menšin, odevzdání státní moci v důsledku volební porážky,
- b) nařízení volených držitelů úřadů jsou vykonávána.

2.4.4 Mezi volbami

- a) Kontrolní funkce (tj. plnění volebních programů),
- b) aplikace demokratických principů v politickém rozhodování mezi volbami.

2.5 Majoritní demokracie

Majoritní demokracie – typ demokracie označovaný někdy jako westminsterský (nebo anglosaský), (majorita – z lat., maio – větší, starší).

2.5.1 Základní rysy majoritní demokracie

1. Výkonná moc je soustředěna do rukou „jednobarevné“ vlády
2. **Vláda** (kabinet) fakticky dominuje nad parlamentem (vláda = z vítězné strany se opírá o parlamentní většinu)

3. **Bikameralismus** (systém dvou komor parlamentu) má asymetrický charakter, rozhodující pravomoci v rukou nižší komory
4. **Systém dvou** (velkých, silných) stran
5. **Rivalizace** (rivalita) – jednorozměrný charakter – předmět sporu – zejména ekonomická a sociální politika
6. **Většinový volební systém**
7. Ve Velké Británii „**nepsaná**“ (tj. ne jeden kodifikovaný dokument) ústava + precedent
8. **Omezená aplikace** institutů přímé demokracie (např. referendum apod.), (zejména v minulosti)

2.6 Konsociační demokracie

Konsociační demokracie – specifický typ demokracie, který se historicky vyvinul v některých státech (Švýcarsko, Belgie, Nizozemí, Libanon). Podstata: na rozhodování se podílejí všechny subjekty (segmenty), jichž se rozhodování týká. V politologické teorii nejvíce rozpracoval v 80. letech Arendt Lijphart.

2.6.1 Hlavní rysy konsociační demokracie

1. Tzv. velké koalice (vládní i parlamentní)
2. Volební systém proporční (co nejvíce stran zastoupení)
3. Proporčnost nejen parlamentů, ale všech institucí (exekutiva) i bez ohledu na výsledky voleb
4. Vzájemné veto (disponují všechny menšiny – národnostní, náboženské atd.)
5. Zajištění vysokého stupně samosprávy menšin
6. Společnost segmentovaná (etnicky, nábožensky, politicky)
7. Každý segment má (vlastní) politickou reprezentaci (elitu)

8. Politická reprezentace – zodpovědná (nejen za segment), ale především za celek

2.7 Konsensuální demokracie

Konsensuální demokracie – konkrétní typ demokracie (protipól majoritní demokracie). Podstatou konsensuální demokracie je snaha nahradit princip většiny ohraničením i rozšířením podílu na moci mnoha způsoby.

Hlavní rysy:

1. Vytváření koalic (i velkých) – účast na moci většího počtu stran, zvýšení významu mezistranických jednání a dohod
2. Formální i neformální dělba moci
3. Symetrický bikameralismus (dvoukomorovost parlamentu)
4. Systém více stran (žádná ze stran není schopna získat většinu a vytvořit „jednobarevnou“ vládu)
5. Vícerozměrný charakter rivalizace (rivalita) mezi politickými stranami. Rozdílnost, často i protichůdnost názorů a způsobů řešení širokého okruhu otázek (ekonomických, politických, sociálních aj.)
6. Volební systém poměrného zastoupení (složení orgánu odpovídá rozložení sil – preferenci), případně smíšený volební systém
7. Federalismus nebo decentralismus
8. Psaná ústava (změny ústavy kvalifikovanou – více než nadpoloviční většinou, např. 3/5)

2.8 Teorie polyarchie

Jedna z politologických teorií, zakladatelem je americký politolog Robert A. Dahl. **Robert A. Dahl** odmítl samotný pojem demokracie,

resp. jej chápe jako ideál, proto pro existující demokratické systémy používá pojem polyarchie (mnohvlády).

Rysy polyarchie 20. století dle R. Dahla:

1. Kontrola nad vládním rozhodováním o polit. zásadách – svěřena voleným vládním úředníkům
2. Volení vládní úředníci vybírání a pokojně odvolávání v pravidelných svobodných demokratických volbách
3. Prakticky všichni dospělí mají právo hlasovat ve volbách
4. Většina dospělých má též právo ucházet se o zvolení (právo být zvolen)
5. Občané mají právo svobody politického projevu, včetně kritiky
6. Občané mají přístup ke zdrojům informací (zejména veřejnoprávním)
7. Občané mají právo se politicky sdružovat a organizovat
8. Dělbá státní moci

3 Ústavnost

3.1 Právní stát

Základní podmínkou **ústavnosti** moderních států je existence **právního státu**. Co to je právní stát, jaké jsou jeho podmínky a rysy?

Myšlenka právního státu úzce souvisí se zákonností (legalitou, vládou zákona), tzn. s takovým způsobem tvorby, interpretace a aplikace práva, kdy **moc se sama omezuje**, klade si pravidla způsobů své realizace, které současně vytvářejí limity, které nemůže překročit.

I když **neexistuje** univerzálně přijatá koncepce právního státu, je přesto možné vyvodit základní rysy právního státu, které se naplňují specifickým obsahem pod vlivem **historického vývoje konkrétních**

států a právní kultury, která je vlastní příslušnému státu na základě jeho historických **tradic, národních zvláštností** atd.

Právní stát je (v technickém smyslu) **produktem právního pozitivismu** 19. století v Evropě. Právní stát začal být v tomto duchu chápán jako synonymum **legality** státu, v němž platí **zákonem** (a zejména ústavou) stanovená přesná pravidla pro činnost státních orgánů a všech veřejno-právních subjektů, jakož i soukromých právnických a fyzických osob.

Měřítkem právního charakteru státu se stala míra kvality **legislativní, interpretační a aplikační** činnosti, dodržování ústavního a zákonného postupu, který je přesně stanoven. **Stát** byl přitom chápán v určitém negativním vymezení jako „minimální“ stát, velmi omezeně intervenující do občanské společnosti, **zpravidla** jen v případě porušení zákonně stanovených pravidel. Právní stát vystupuje jako ochránce práva (zákonů).

3.1.1 Rysy současného právního státu

Soudobé pojetí právního státu lze shrnout do **čtyř základních rysů** (atributů):

1. Státní moc je vázána právem a uplatňuje se jen na základě zákona a v jeho mezích.
2. Státní moc je v horizontální a vertikální rovině rozdělena.
3. Státní moc respektuje a garantuje lidská a občanská práva.
4. Státní moc se vytváří a realizuje demokratickým způsobem a v demokratickém prostředí.

Všechny tyto rysy (atributy) právního státu tvoří harmonicky provázaný celek s určitou dynamikou.

3.1.2 Vázanost státu právem

Státní moc je vázána právem a uplatňuje se jen na základě zákona a v jeho mezích.

Někdy se vyskytují **pochybnosti, zda** je to požadavek reálný, jindy je **zužován** pouze na vázanost soudních orgánů zákony a výkonných orgánů též prováděcími předpisy.

Soudobé pojetí právního státu však směřuje k **vázanosti** státu jako celku právem, a to nejen právem vlastním, ale i **mezinárodním**.

V tomto ohledu působí následující podmínky:

a) Systém **hierarchie** právních předpisů v čele s ústavou. **Ústava** je základem právního řádu. Kritériem oprávněnosti určitého postupu je v první řadě **ústavnost**. (Proto se někdy hovoří o právním státu též jako o ústavním státu.)

Ústavní předpisy tvoří vrchol právního řádu příslušného státu. Mají nejvyšší **právní sílu; ostatní právní prameny** (zákony a podzákoné právní předpisy, právní obyčej, ale i individuální rozhodnutí (právní akty), smlouvy apod. **musí** být s nimi v souladu. V soudobých státech jsou zpravidla (ne Velká Británie) ústavní normy obsaženy v jednom základním zákonu – **kodifikované ústavě**. V tomto smyslu rozlišujeme: Psané (kodifikované ústavy – př. ČR, USA aj.) a „nepřísané“ ústavy (právě Velká Británie a některé státy Comonwelthu). Dále rozlišujeme tzv. tuhé (rigidní) ústavy (USA, ČR a pod.) a tzv. flexibilní (Velká Británie apod.).

Ústava ČR může být podle čl. 3/1 doplňována či měněna **pouze ústavními zákony**, přičemž zákonodárným sborem je Parlament ČR jako celek (Poslanecká sněmovna + Senát). K přijetí ústavního zákona je třeba souhlasu 3/5 většiny všech poslanců a 3/5 většiny přítomných **senátorů**. **Ústavodárce** se však sám omezil v čl. 9/2 Ústavy tím, že „změna podstatných náležitostí demokratického právního státu je nepřípustná,“ (např. princip dělby moci, princip prvotnosti lidských práv a svobod).

Významným problémem v tomto směru je otázka **kontinuity právního řádu**. **Požadavky úplné diskontinuity** jednak nerespektují ideu právního státu, **kladou politickou moc nad právo**, jednak nevycházejí z reálné formy a dynamiky změn. Jedná se však o formální kontinuitu v právním řádu, která však není kontinuitou materiální, obsahovou.

b) Pramenem práva nejsou pouze zákony a podzákoné právní normativní akty. Dochází k procesu **diverzifikace právních pramenů**, kdy zákony (v čele s Ústavou) zůstávají sice hlavním pramenem práva, nikoli však pramenem **výlučným**.

b1) Významným pramenem práva se stávají **smlouvy**. Jedná se v prvé řadě o **smlouvy normativní**, obecně upravující případy téhož druhu v podobě pramenů mezinárodního práva působící stále více bezprostředně ve vnitrostátním právu (příklad Ústavní soud).

b2) K určité renesanci může dojít i u právních **obyčejů a zvyklostí** a vůbec tzv. **nepsaného práva** včetně právních principů moderní právní kultury, opět v oblasti soukromoprávních vztahů. Ve veřejném právu se zvyšuje úloha statutů a obdobných aktů orgánů samosprávy.

c) Stát je stále více vázán normami **mezinárodního práva** a v koncepci primátu mezinárodního práva nad vnitrostátním umožňuje přímou závaznost norem mezinárodního práva ve státě i možnost přezkoumání zákonitosti postupu státních orgánů mezinárodními soudy (resp. jinými institucemi). To je dáno především procesy evropské integrace a globalizace. K této koncepci přistoupila i ČR nejdříve zejména v oblasti lidských práv a jejich ochrany.

3.2 Princip dělby (státní) moci

Princip **dělby moci** doplňuje a rozvíjí zásadu vázanosti státu **právem a vytváří institucionální prostředí** pro její realizaci. Jeho historické kořeny leží v 17. a 18. století v kritice absolutistické centralizace moci panovníkem. Teoreticky byl rozpracován již v dílech J. Locke a Ch. L. de Montesquieu .

Požadavek dělby státní moci je jedním ze základních požadavků, které jsou kladeny na demokratický právní stát. Jedná se přitom nejen o **zabránění** koncentraci moci v rukou jednoho státního orgánu,

ale i o vytvoření ústavního systému, v němž žádný orgán (a tedy ani jeho představitelé) **nemá dominantní postavení**. Nejde tedy o pouhou „dělbu práce“ či rozdělení kompetencí mezi orgány státu, ale o takový **systém**, v němž se uplatňuje **rozdělení pravomocí, rovnováha a brzdy mezi nimi**.

Princip dělby moci se uplatnil ve **dvou variantách** (= dvě nejčastější demokrat. formy vlády):

1. prezidentská republika
2. parlamentní republika

V obou případech se jedná o rozdělení státní moci v klasické triádě **zákonodárné, výkonné a soudní**.

Součástí dělby státní moci je i dělba tzv. vertikální, jejíž podstatou je decentralizace státní moci na nižší územněsamosprávné a správní celky (např. v ČR na kraje a obce (města) s dvěma orgány – zastupitelstvy a úřady).

3.3 Lidská a občanská práva a svobody

Subjektem základních práv a svobod jsou **fyzické osoby**, přičemž **cizinci** požívají těchto práv a svobod, pokud nejsou přiznána **výslovně občanům**. (Z povahy některých práv a svobod vyplývá, že jejich nositelé mohou být i **právnícké osoby**, např. vlastnické právo č. 11, právo podnikat čl. 26/1 apod.)

Základní práva a svobody (mají shodný přirozeno-právní základ, přesto však nemají stejnou povahu a právní režim) lze **klasifikovat** – např.:

- práva **absolutní a relativní povahy**
- práva **různých „generací“**
- práva **hmotněprávní a procesní**
- práva **zaručená všem subjektům** a práva **náležící jen státním občanům**

3.3.1 Práva absolutní a relativní podoby

Toto dělení je významné nejen u základních práv, nýbrž u všech subjektivních práv.

Právo absolutní směřuje vůči všem, vyplývá z něho zákaz zásahu do určitého práva, přičemž zákonem nebo přímo ústavním předpisem je možno stanovit výjimky z obecného zákazu.

Právo relativní směřuje vůči konkrétnímu subjektu, obsahuje příkaz k určité činnosti, bez níž nemůže být toto právo naplněno. Za povinný subjekt u skupiny relativních základních práv bývá považován především stát, který však může svou roli někdy plnit prostřednictvím zvláštních veřejnoprávních korporací, které k tomu zřídí (např. VZP, Česká správa sociálního zabezpečení apod.).

Práva absolutní povahy jsou zejména všechna základní **lidská práva a svobody** (v řadě případů jsou přímo formulována jako **zákazy zásahu** do základních lidských práv, a to buď **bezvýjimečně** (př. zákaz mučení, krutého nelidského nebo ponižujícího zacházení apod.), nebo převážně s výčtem výjimek přímo v Listině (např. zákaz nucených prací nebo služeb, stanovený v čl. 9/1 Listiny, je prolomen v čl. 9/2 stanovením 4 výjimek, či v zákoně. Např. 7/1 se stanoví: „Nedotknutelnost osoby a jejího soukromí je zaručena. Omezena může být jen v případech stanovených v zákoně.“).

3.3.2 Práva různých generací

Koncepce základních práv a svobod se vyvíjela a vyvíjí po staletí. Z tohoto vývojového hlediska se zpravidla dělí základní práva a svobody do tří „generací“.

1. generace – základní lidská práva a svobody (včetně práv politických)
2. generace – hospodářská, sociální a kulturní práva
3. generace – práva tzv. postindustriální společnosti (např. práva na příznivé životní prostředí, čl. 35)

3.3.3 Práva hmotná a procesní

Všechna výše uvedená práva (resp. skupiny práv) mají povahu hmotněprávní. Ústavní úpravy však vesměs zakotvují procesní právo **na soudní a jinou právní ochranu. Rozhodujícím orgánem ochrany subjektivních práv je nezávislý a nestranný soud.**

Ústavní úpravy ve svém celku zakotvují jedno ze základních lidských práv – **právo na spravedlivý proces.**

(**Právo odporu** – u nás podle článku 23 Listiny legitimní jen v případě, kdyby došlo k odstraňování demokratického řádu lidských práv a základních svobod, nebo jestliže by byla znemožněna činnost ústavních orgánů a účinné použití zákonných prostředků.)

3.3.4 Práva zaručená všem subjektům a práva náležící jen státním občanům

I v demokratických státech je možné, aby některá práva byla vysloveně přiznána toliko **státním občanům**. Přičemž ovšem subjekty (nositeli) základních práv a svobod bývají zásadně všechny fyzické osoby nacházející se pod jurisdikcí příslušného státu.

Rozhodnutí o omezení určitého práva jen na **státní občany** (není ovšem libovolné) – týká se některých **politických práv** (např. volební), sociálních práv (práva se specifickým vztahem ke státu + nákladům, které občané (přímo i nepřímo) na zabezpečení těchto práv vynakládají).

Uvedená právní úprava nevylučuje, aby zákonem byl u práv **hospodářských, sociálních a kulturních** stanoven shodný režim pro cizince s trvalým pobytem na území ČR.

Z povahy některých některých práv plyne, že jejich nositeli mohou být i **právnícké osoby** (typicky u vlastnického a práva na podnikání).

3.4 Vývoj dokumentů v oblasti lidských a občanských práv

- Deklarace nezávislosti USA – 4. 7. 1776
- Prohlášení (deklarace) práv člověka a občana (Francouzské národní shromáždění 26. 8. 1789)
- Charta OSN (1945) první dokument, který internacionalizoval lidská práva (ač nedefinuje pojem lidská práva a nepodává jejich seznam). V cílech však píše „... a podporováním úcty k lidským právům a základním svobodám pro všechny bez rozdílu plemene, pohlaví, jazyka nebo náboženství.“ (čl. 55 Charty OSN)
- Základním komplexním dokumentem lidských práv vyhlášeným mezinárodní organizací je Všeobecná deklarace lidských práv přijatá Valným shromážděním OSN 10. 12. 1948
- Přestože se nestala právně závaznou smlouvou, byla přijata ve formě rezoluce => významný mezník (univerzalita lidských práv + základní katalog) => stává se východiskem pro následující právně závazné smlouvy (Československo se nepřipojilo – důvod: nástup KSČ)
- 10. prosinec se proto slaví jako Mezinárodní den lidských a občanských práv a svobod
- Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (1966)
- (+ Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech 1966). Tyto pakty již vytvořily právní závazky v oblasti lidských práv smluvním stranám.
- Vedle Všeobecné deklarace a obou Paktů existovaly a existuje řada úmluv OSN k specifickým oblastem lidských práv (např. proti genocidě, apartheidu aj.) i regionální dokumenty.
- Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (1950) + sociální charta (přijaté Radou Evropy) => 2 základní instituce – Evropská komise pro lidská práva + Evropský soud pro lidská práva

3.5 ČR – Listina základních lidských práv a svobod

16. 12. 1992, původně 19. 1. 1991

3.5.1 Charakter a struktura základních práv a svobod

Základní práva jsou **subjektivní práva**, jimiž disponují především fyzické osoby (právnícké osoby jen v případech, v nichž to povaha základního práva dovoluje (např. svoboda vědeckého bádání se vztahuje na univerzity atd.).

Mají ovšem zároveň veřejnoprávní základ, neboť vyplývají z ústavy, jež je součástí veřejného práva.

Subjektivní právo znamená oprávnění nositele práva, právního subjektu. V listině je definován viz čl. 1: „Lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti a právech = subjektem **lidských** práv = je každý člověk = subjektem politických práv = každý občan (subjektivnost základních práv umožňuje jejich definování jako práv individuálních).“

Listina (i obdobné mezinárodní kodexy lidských práv) jsou shrnutím či syntézou přesně formulovaných práv z emancipační **liberální, demokratické a socializační tradice**.

Všechny tři tradice (často v napětí) – v jejich doktrinní čistotě – nicméně spojuje uznání svobody a důstojnosti člověka.

Liberální práva zahrnutá **v prvním oddílu II. hlavy** Listiny (jejich páteří jsou Lockeova přirozená práva na život, svobodu a vlastnictví), zaručují svobodu individua ochranou „soukromém sféry“ před integrací a libovůlí státu včetně záruk svobody svědomí a přesvědčení, svobody pohybu, pobytu atd.

Druhý oddíl II. hlavy shrnuje politická práva, jež v podstatě představují demokratické zevšeobecnění liberální ideje svobody (záruka svobody projevu, petičního práva, pokojného shromažďování, všeobecného volebního práva atd.).

V této části je konkretizována svrchovanost lidu, zabezpečená rovností občanského státu, možností trvalé součinnosti na řešení věcí veřejného zájmu.

III. hlava Listiny stanoví práva národnostních a etnických menšin. Jejich cílem je chránit menšiny před objektivním nátlakem většinového národa (kulturním, hospodářským, politickým), před násilnou asimilací. Chráněno je ovšem i právo jedince změnit svůj národnostní statut asimilací.

Ve **IV. hlavě** Listiny jsou shrnuta hospodářská, sociální a kulturní práva (zakotvuje např. právo na svobodnou volbu povolání, na svobodné sdružování k obraně sociálních zájmů – odbory, právo na stávku aj.).

V. hlava Listiny upravuje právo na soudní a jinou právní ochranu (zajišťuje právo na spravedlivý nezávislý a nestranný soud a zakotvuje zásadní právní principy.

VI. Společná ustanovení

4 Dříve publikované statě autora

Problematika výchovy a vzdělávání žáků a studentů a zároveň postojů učitelů a vychovatelů:

4.1 Jednota občanského a etického postoje učitele

V čem spočívá jednota občanského a etického postoje učitele?

Vyjděme ze známé skutečnosti, že úkolem a posláním učitele je vzdělávat a zároveň vychovávat bez ohledu na jeho odborné zaměření,

na stupeň školy, kde působí. Současně je učitel člověkem a také občanem. Občanem, který má různý vztah k politice, rozdílné znalosti politiky, rozdílné zkušenosti v politice a z politiky.

Jak rozumět pojmům občan a občanský? Jirásková píše: „V užším slova smyslu představuje občan naši přínáležitost k určité pospolitosti či společnosti. Jako občané jsme členy určité obce, společenství, státu, což znamená, že občanem může být člověk pouze v rámci určitého ústavního řízení, které vymezuje práva a povinnosti spojené s občanstvím.

V širším slova smyslu pak „býti občanem“ znamená vědomí převzetí a skutečné naplňování odpovědnosti jednotlivce za celek, znamená to morální závazek jedince vůči společnosti, v níž žije.“ (Jirásková, V. Občan v demokratické společnosti. Praha : Slon, 1999, s. 13)

Občanství tedy v tomto smyslu budu rozumět jako přínáležitosti, vědomí identity své i národa, schopnost orientovat se a adekvátním způsobem jednat a řešit situace běžného reálného života člověka-občana v konkrétní společnosti. Zároveň tím rozumím možnosti a schopnosti uskutečňování svobod, práv a povinností, které daná společnost umožňuje a poskytuje.

V pojetí pojmu postoj budu vycházet ze sociologického přístupu. Postoj bývá chápán jako relativně ustálený sklon jedince chovat se v určité situaci určitým způsobem, případně reagovat pozitivně nebo negativně na podněty s takovou situací spjaté. Postoj vyjadřuje souvislost psychologických stavů a vnějších objektů či tříd objektů orientace. Postoj je též výsledkem psychologické organizace předchozích zkušeností, s nimiž jednotlivec přistupuje ke každé následující obdobné situaci. Trvá tím, že dosavadní zkušenost je přenášena na nové situace a mění se s novou zkušeností, získanou ve změněné situaci (Srov. Velký sociologický slovník. Praha : Karolinum, 1996, s. 812–813).

Fungování svobodné demokratické společnosti (otevřené společnosti) předpokládá vytváření podmínek pro respektování svobody individua, která je vymezena lidskými a občanskými právy a svobodami.

Demokratizace výchovy znamená, že pluralita občanské společnosti na jedné straně vylučuje jednoznačné ideály a normy, do kterých by se měl včlenit jedinečný složitý vývoj jednotlivce, na druhé straně klade důraz na osobnost (žáka, studenta), nepředpokládá individualistickou společnost, spojenou s egocentrismem a sobectvím, společnost prezentovanou konzumním postojem k životu, společnost s nezájmem o věci veřejné a občanské.

Vedle výchovy k respektování individuálních lidských a občanských svobod je nutné ve stejné míře pěstovat pocit hodnoty osobní odpovědnosti jednotlivce vůči obecným principům a hodnotám společnosti jako takové. Výchova k demokratickým občanským zásadám a principům je o to důležitější, cennější a složitější, že nestaví oproti totalitním a autoritářským společnostem jednoznačné principy a ideály, ale vyžaduje právě uplatnění a respektování rozmanitých zájmů, principů a ideálů společenských skupin i samotných jednotlivců.

Tolerance k rozdílným názorům a postojům neznamena permissivitu – všedovolenost. Tolerance má své meze. Přítakání toleranci nemůže znamenat souhlas s jakýmikoli názory či postoji ve společnosti obecně, ale samozřejmě ani u žáků a studentů. Ve výchově musí jít také o to, aby si vychovávaný uvědomoval společenskou hodnotu svého konání a rozhodování. U dětí a mládeže by se měly ve škole pěstovat stejné motivy a pohnutky k odpovědnému a též občanskému chování jako u dospělých občanů.

Nenahraditelným v tomto procesu je princip exemplárnosti. Učitel, vychovatel svými morálními a občanskými postoji dává příklad vychovávaným ať již ve výchovně-vzdělávacím procesu ve škole, nebo i ve svém osobním a občanském životě mimo něj.

Musí to být postoje posilující hodnoty otevřené demokratické společnosti.

Téma jednoty občanského a etického postoje učitele odráží problém, který na druhou stranu nelze redukovat na ono známé, výše uve-

dené „učitel je také (zároveň) člověk a také (zároveň) občan“. Problém je mnohem vrstevnatější a složitější, než by se na první pohled mohlo zdát.

Problém uvedené jednoty bych především vnímal jako problém konkrétního vztahu, který bych tematizoval jako vztah autority a exemplarity učitele, převedený do roviny občanské a etické.

Prakticky v každém vyučujícím předmětu (oboru) je možno nalézt prostor pro působení učitele na vytváření občanského a etického postoje žáka (studenta). Nároky na odpovědnost, spravedlnost atd. učitele i žáka coby občana, resp. budoucího občana, lze uplatňovat třeba i v matematice, chemii aj.

Otázka, jakým způsobem může učitel efektivně oslovovat své žáky a studenty ve smyslu hodnot, jako je odpovědnost, angažovanost, spravedlnost, zásady slušnosti, tolerance, kázeň, sebedisciplína, kritika apod., je dnes záležitostí nikoli „učení o hodnotách“, nýbrž „učení – vedení k hodnotám“ (J. Pešková). V praxi výchovně-vzdělávacího procesu to znamená, že učitel musí občanské a etické postoje také sám reprezentovat, sám reprezentovat pozitivní obsah toho, co žákům sděluje a co od nich požaduje.

Nezastupitelnou (a čím mladší žáci, tím větší) roli zde sehrává, jak jsem již naznačil, princip exemplarity, příkladnosti „vzoru“. Tento princip v zásadě říká, že učitel by se nikdy neměl dostat do situace, že o něm žáci či studenti budou říkat: „Chce po nás něco jiného, než sám předvádí...“ Již mladší žáci velmi dobře registrují možné diskrepance mezi nároky učitele a jeho vlastním chováním a jednáním. Starší žáci či studenti jsou pak na to velmi citliví, a přestože více než „děti“ chápou, že „učitel je taky (jen) člověk,“ tyto opakované diskrepance neodpouštějí a dobře si je pamatují – nemluvě o tom, jakou má, resp. spíše nemá, pak u nich učitel autoritu. Praktické zkušenosti učitelské profese ukazují, že tam, kde existuje přirozená autorita (pozor: paradoxně svému názvu může být i záměrně, účelově vytvořená), a nikoli jen formální autorita (pozor: paradoxně svému názvu může být založena přirozeně, tj. osobnostními

charakteristikami učitele), tam je učitelé tolerována větší míra diskrepance mezi tím, jak se chová ve škole – „čemu učí“ –, a tím, jak se chová mimo školu – „co dělá“. Vzpomeňme například na postavu učitele z filmu „Obecná škola“, kde v podobě Igora Hnízda byla vynikajícím způsobem předvedena tato kreační vztahu „autorita – exemplarita“.

Podíváme-li se na etymologii slova „autorita“, zjistíme, že pochází z latinského *augere*, což znamená „zvětšovat, množovat nebo rozšiřovat“. Blízké je také slovo „autor“ z lat. *auctor* – „původce a zakladatel“. (Durozoi, G., Roussel, A. Filosofický slovník. Praha : EWA, 1994, s. 24)

Teoreticky byla autorita jako sociální a politický jev vymezena již řeckými filozofy, zejména Platónem a Aristotelem. Platónský koncept autority spočívá v hledání legitimního donucovacího principu, tedy něčeho, co by lidi donucovalo k podřizování se bez násilí – dobrovolně, na základě „nahlédnutí“ smyslu, uznáním. Tento aspekt je zřejmý, zvláště propojíme-li jeho myšlenky z Ústavy (Politeiá), kde Platón hledá tento princip pro veřejný a politický život, s jeho konceptem *paidea*, výchovy (viz např. mýtus o jeskyni v VII. knize Ústavy). Platón předkládá odpověď, že nejlépe lze použít ideí jako měřítek lidského chování a přeměnit je v pravidla. (Platón. Ústava. Kniha VIII. Praha, 1993)

Prakticky bylo toto pojetí autority reálně naplněno až později, v Římě. Bylo to založení města Říma, které se symbolicky stalo počátkem všeho dění, jako *fundatio*, fundace, založení řádu světa určeného k přenášení, rozšiřování a dodržování. Francouzský historik Fustel de Coulanges (Coulanges, F. Antická obec. Praha : Sofis, 1998) velmi plastickým způsobem ukazuje, jak se skutky předků a zvyklosti odvozené od tohoto založení staly zavazujícími a jak se měnily ve vzory chování a morální měřítka. K tomu, aby rada starších byla vyslyšena, nepotřebovala výkonnou moc, neboť její rozhodování mělo samo o sobě svou váhu potvrzenou duchovní tradicí. Tím, co zakládalo podstatu autority, bylo přenášení a rozšiřování řádu. To analogicky platí i ve výchovně-vzdělávacím procesu, neboť zde je rovněž autorita učitele založená na přenosu kultury.

H. Arendtová (Arendtová, H. Krize kultury. Praha : MF, 1994, s. 6), významná představitelka politické filosofie, v tomto kontextu připomíná, že je nutno dívat se na dítě jako na cizince, ve smyslu nově příchodícího do našeho, již ustanoveného a uspořádaného světa, a na učitele jako na zástupce ostatních dospělých, který dítě do tohoto světa a jeho pořádků uvádí. Proto je i vztah učitel–žák vždy vztahem hierarchickým, nerovným a v tomto smyslu i autoritativním. Žák musí během svého vývoje interiorizovat značné množství institucí, aby mohl do dospělého světa vůbec autonomně vstoupit. Proto je vztah učitel–žák vytvářen hierarchickou strukturou, kterou obě strany uznávají a kde každý má své určené místo. Tento vztah je více než radou a méně než příkazem. V tomto pojetí pak tedy autorita přímo vylučuje násilí, protože to nastupuje teprve tehdy, jestliže autorita ztratila svou sílu, moc a prestiž.

Zmínil jsem, že problém autority v pedagogickém vztahu (který je vždy procesem) učitel–žák je především problémem legitimacy moci, jíž je autorita přirozeně vybavena, a to již samotným založením hierarchického vztahu. Učitel a žák nikdy nejsou a nemohou být v rovném postavení. Rovnost je v tom, že oba účastníci pedagogického vztahu jsou lidské bytosti, žák není ani předmět, ani „nádobu, kterou je třeba naplnit“. Je to tvůrčí, byť v jistém slova smyslu „nehotová“ bytost. Tohoto do života vstupujícího člověka je třeba vybavit poznatky a poznáním, platónsky řečeno „zažehnout v něm oheň“, ale to se má dít především otevíráním, ukazováním, předváděním (reprezentací), a nikoli „osekáváním“, srovnáváním, limitací do „stanovených vzorců“. A v tom, jakou „podobu“ má v očích učitele žák, sehrává podstatnou roli vlastní přístup učitele sama k sobě. Učitelovo sebepojetí, sebekritika, sebehodnocení, sebenáhled a také odpovědnost podmiňující zároveň jeho ochotu k práci na sobě, k práci na tom, jaký typ autority chce představovat.

Učitel je vždy nositelem autority ve smyslu „politickém“. V oblasti politiky se totiž autoritou chápe moc nařizovat – ať už institucionalizovaná, či nikoli. A protože každá moc se chce ospravedlnit a zdůvodnit,

autorita de facto (faktická) má vždy sklon vydávat se za autoritu de jure (oprávněnou) – místo aby se snažila strach ze svých donucovacích prostředků nahradit úctou, která každé legitimní vládě přísluší.

Ale učitel by také měl být autoritou ve smyslu sociálně-psychologickém – tj. měl by mít mravní a strhující vliv toho, kdo se mezi ostatními prosadí bez donucování. Samozřejmě, že snazší roli tu má ten učitel, který má také charisma. Je nasnadě, že charismatická autorita, kterou M. Weber charakterizuje jako spojenou s konkrétní osobou (ve smyslu individualitou, osobností) a jejími mimořádnými kvalitami, je velmi atraktivní – jak pro učitele samého, tak pro jeho žáky. Zatímco tzv. byrokratická autorita (M. Weber) není spojena s individualitou konkrétní osoby, protože člověk v ní vystupuje jako jakýsi „komisař“ svěřeného poslání, podloženého normou, která je závazná pro každého, kdo jej vykonává. Oba tyto typy autority reprezentují profesionalitu, pokud jsou „vyvážené“. Nebezpečí charismatické autority učitele spočívá v možnosti příliš velké rozvolněnosti, liberálnosti, toleranci. Naopak byrokratická autorita má zase velmi blízko k autoritářství, formalizaci, direktivnosti a striktnosti. To, co je podstatné u obou typů autority, je legitimní uplatňování moci. Nelegitimní (zneužitá) moc korumpuje autoritu, ať už se jedná o jakýkoli její typ.

Proto odpověď na otázku, jak efektivně vychovávat a motivovat žáky a studenty k občanským hodnotám a postojům, lze vyjádřit následujícími „krédy“:

- nezneužívat své autority
- sám reprezentovat a uplatňovat občanské postoje (ve škole i mimo)
- aktivně pracovat na vytváření demokratické, kritické, pluralitní a otevřené atmosféry v rámci klimatu ve třídě – samozřejmě na základě uznávání a respektování sdělených, „srozuměných“ a vyjasněných pravidel, norem, řádu, pořádku

V tomto smyslu můžeme říci, že autorita učitele výrazně zasahuje nejen vztah učitele s žáky, ale také konstituování jejich vlastního pojetí

života. Učitel s „dětmi“ musí učinit „pracovní smlouvu“, vyjednat a interpretovat společné pojetí života ve třídě. Školní normy a pravidla musejí být v interakci se žáky nejdříve nastoleny – objasněny, vysvětleny, sděleny – a teprve pak musejí být vyjednány detailněji podmínky jejich uplatňování – včetně jejich tolerančních mezí. Nejdůležitějšími situacemi, kdy se tato pravidla společného života „vyjednávají“, jsou právě situace konfliktů, střety autority učitele a žáků, neboť konflikty jsou také prostředkem, jak pravidla potvrdit, dovysvětlit, učinit čitelnějšími, event. poukázat na jejich mezery, nedostatečnost a snažit se o jejich nápravu, zpřesnění či jisté korekce. Ne nadarmo se říká, že „konflikty jsou kořením života“. V nich jde totiž o mnohem víc: Nejenže se v nich projevuje a odhaluje autorita učitele, nejenže se v nich odkrývají pravidla hry, ale každý z účastníků v nich „odkrývá karty“ mnohem hlouběji – v konfliktech se odkazuje k hlubokému a společně sdílenému smyslu instituce samé a lidí v ní. Podstatným se zde ukazuje společný prožitek a společně uznávané hodnoty daného společenství. Charismatická autorita, opřená o hodnoty hlubokého zájmu a starosti o „dětí“, se pak jeví možnou cestou v případě, kdy byrokracie v našich očích nefunguje, jak by měla.

4.2 Výchova k občanské odpovědnosti

Pokusím se naznačit některé otázky výchovy k občanské odpovědnosti. Nejdříve poznámka k základním pojmům.

Co se týče fenoménu odpovědnosti, bylo toho mnoho napsáno z nejrůznějších pohledů a rovin. Tento pojem je používán i v běžné komunikaci i jako odborný termín; zejména v právních vědách, v etice, teologii, filosofii, sociologii a též politologii – např. politická odpovědnost nebo odpovědnost politika. Ve Velkém sociologickém slovníku se mj. uvádí, že v řadě jazyků vychází etymologie tohoto pojmu z lat. *respondeo*, což je – odpovídání se někomu, skládání účtů... apod. (s. 711). Čas-

to se tímto pojmem dnes rozumí odpovědnost; za co, před kým, vůči komu nebo čemu apod.

V pojetí pojmu občan, občanský vycházím z přístupu kolegyně V. Jiráskové, která mj. ve své knize *Občan v demokratické společnosti* (Praha : SLON, s. 13) píše: „V širším smyslu pak „býti občanem“ znamená vědomé převzetí a skutečné naplňování odpovědnosti jednotlivce za celek, znamená to morální závazek jedince vůči společnosti, v níž žije.“

Občanstvím a občanským tedy v tomto smyslu rozumím – přináležitost, vědomí identity své i národa, schopnost orientovat se a adekvátním způsobem jednat a řešit situace běžného reálného veřejného života člověka – občana v konkrétní společnosti a též určitou zainteresovanost ve věcech veřejných. Zároveň tím rozumím možnosti a schopnosti uskutečňování svobod, práv a povinností, které daná společnost umožňuje, poskytuje, ale též vyžaduje.

Fungování svobodné demokratické (tj. otevřené) společnosti předpokládá vytváření podmínek pro respektování svobody individua, která je vymezena lidskými a občanskými právy a svobodami. Demokratizace výchovy znamená, že pluralita občanské společnosti na jedné straně vylučuje jednoznačné ideály a normy, do kterých by se měl včlenit jedinečný složitý vývoj jednotlivce, na druhé straně – důraz na osobnost (žáka, studenta) nepředpokládá individualistickou společnost, spojenou s egocentrismem a sobectvím, společnost zcela prezentovanou konzumním postojem k životu, společnost s nezájmem o věci veřejné a občanské.

Vedle výchovy k respektování individuálních lidských a občanských práv a svobod je tedy nutné ve stejné míře pěstovat pocit (hodnotu) **osobní odpovědnosti** jednotlivce vůči obecným principům a hodnotám dané společnosti, státu a společnosti jako takové. Bernhard Sutor s odkazem na Hanse Jonase rozsah naší odpovědnosti vztahuje nejen na přítomnost, na ty, co dnes žijí, nýbrž také na budoucnost a na generace, které přijdou, a to nejen vlastního národa,

ale lidstva jako takového. (Sutor, B., Politická etika. Praha : Oikoy-menh, 1996, s. 148)

Výchova k demokratickým občanským zásadám a principům je o to důležitější, cennější a složitější, že nestaví oproti totalitním a autoritářským společnostem jednoznačné principy a ideály, ale vyžaduje právě uplatnění a respektování rozdílných a rozmanitých zájmů, principů a ideálů společenských skupin i samotných jednotlivců.

Tolerance k rozdílným názorům a postojům neznamena (jak píše např. J. Sokol, V. Jirásková) permisivitu – všedovolenost. Tolerance má své meze. Přitakání, tolerance nemůže znamenat souhlas s jakýmkoli názory či postoji – ve společnosti obecně, ale samozřejmě i u žáků a studentů. Ve výchově musí jít také o to, aby si vychovávaný uvědomoval společenskou hodnotu svého konání a rozhodování. U dětí a mládeže by se měly ve škole i mimo ní pěstovat stejné motivy, pohnutky a návyky k odpovědnému a občanskému chování jako u dospělých občanů.

Výchova k občanské odpovědnosti nemůže a nesmí být záležitostí pouze předmětů občanské výchovy a základů společenských věd a učitelů těchto předmětů. Na druhou stranu je pravda, že na nich leží hlavní tíha výchovy k občanství a tedy i občanské odpovědnosti. Tato výchova v sobě zahrnuje kognitivní, axiologický a dovednostní aspekt.

Ke splnění tohoto výchovného cíle je nezbytné, tak jako k ostatním výchovným cílům, využívat interdisciplinární přístup. Prakticky v každém vyučovací předmětu (oboru) je možné nalézt prostor pro působení učitele na utváření odpovědného a potažmo odpovědného občanského postoje žáka (studenta). Nároky na odpovědnost, spravedlnost, slušnost, sebedisciplínu atd. učitele i žáka coby občana, resp. budoucího občana, lze uplatňovat i v matematice, v tělesné výchově, chemii aj.

Otázka, jakým způsobem může dále učitel efektivně oslovovat a vychovávat své žáky a studenty ve smyslu hodnot jako je právě: odpovědnost, kázeň, spravedlnost, kritika, sebekritika atd. je dnes záležitostí nikoli, jak říká a píše prof. J. Pešková, „učení o hodnotách“, nýbrž „učení – vedení

k hodnotám“. V praxi výchovně-vzdělávacího procesu to znamená, že učitel musí občanské a etické postoje také sám reprezentovat, tj. sám reprezentovat pozitivní obsah toho, co žákům sděluje a co od nich požaduje.

Nenahraditelným v tomto procesu je právě princip exemplárnosti, příkladnosti, „vzoru“. Učitel, vychovatel dává svými morálními a občanskými postoji příklad vychovávaným, ať již ve výchovně-vzdělávacím procesu, nebo i ve svém osobním a občanském životě (mimo tento proces).

Kdybych se na závěr pokusil formulovat některé podmínky – předpoklady k možnostem efektivně vychovávat a motivovat žáky a studenty k občanské odpovědnosti – zněly by následovně:

1. Sám reprezentovat a uplatňovat morálně odpovědné a občansky odpovědné postoje (ve škole i mimo ni).
2. Aktivně se spolupodílet na vytváření demokratické, aktivní, kritické, pluralitní a otevřené atmosféry v rámci klimatu a práce ve třídě, studijní skupině **samozřejmě na základě uznávání** a respektování sdělených a vyjasněných pravidel, norem, řádu.
3. Vést žáky a studenty k aktivnímu zájmu o věci veřejné – obecní (místní), regionální, celostátní, mezinárodní.
4. Podporovat u žáků a studentů společenské – veřejné a zájmové aktivity (v dětských, mládežnických organizacích a institucích).
5. Podporovat a rozvíjet aktivity žáků a studentů v oblasti žákovských a studentských samospráv.

5 Doprovodné texty

USNESENÍ předsednictva České národní rady ze dne 16. prosince 1992 o vyhlášení LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součásti ústavního pořádku České republiky. Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního

zákona č. 162/1998 Sb. Předsednictvo České národní rady se usneslo takto: Předsednictvo České národní rady vyhláší LISTINU ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součást ústavního pořádku České republiky.

Uhde v. r.

5.1 LISTINA ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD

Federální shromáždění na základě návrhů České národní rady a Slovenské národní rady, uznávajíc neporušitelnost přirozených práv člověka, práv občana a svrchovanost zákona, navazujíc na obecně sdílené hodnoty lidství a na demokratické a samosprávné tradice našich národů, pamětlivo trpkých zkušeností z dob, kdy lidská práva a základní svobody byly v naší vlasti potlačovány, vkládajíc naděje do zabezpečení těchto práv společným úsilím všech svobodných národů, vycházejíc z práva českého národa a slovenského národa na sebeurčení, připomínajíc si svůj díl odpovědnosti vůči budoucím generacím za osud veškerého lidstva na Zemi a vyjadřujíc vůli, aby se Česká a Slovenská Federativní Republika důstojně zařadila mezi státy, jež tyto hodnoty ctí, usneslo se na této Listině základních práv a svobod:

Hlava první

Obecná ustanovení

Článek 1

Lidé jsou svobodní a rovni v důstojnosti i v právech. Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné.

Článek 2

(1) Stát je založen na demokratických hodnotách a nesmí se vázat ani na výlučnou ideologii, ani na náboženské vyznání.

(2) Státní moc lze uplatňovat jen v případech a v mezích stanovených zákonem, a to způsobem, který zákon stanoví.

(3) Každý může činit, co není zákonem zakázáno, a nikdo nesmí být nucen činit, co zákon neukládá.

Článek 3

(1) Základní práva a svobody se zaručují všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení.

(2) Každý má právo svobodně rozhodovat o své národnosti. Zakazuje se jakékoli ovlivňování tohoto rozhodování a všechny způsoby nátlaku směřující k odnárodňování.

(3) Nikomu nesmí být způsobena újma na právech pro uplatňování jeho základních práv a svobod.

Článek 4

(1) Povinnosti mohou být ukládány toliko na základě zákona a v jeho mezích a jen při zachování základních práv a svobod.

(2) Meze základních práv a svobod mohou být za podmínek stanovených Listinou základních práv a svobod (dále jen „Listina“) upraveny pouze zákonem.

(3) Zákonná omezení základních práv a svobod musí platit stejně pro všechny případy, které splňují stanovené podmínky.

(4) Při používání ustanovení o mezích základních práv a svobod musí být šetřeno jejich podstaty a smyslu. Taková omezení nesmějí být zneužívána k jiným účelům, než pro jaké byla stanovena.

Hlava druhá

LIDSKÁ PRÁVA A ZÁKLADNÍ SVOBODY

Oddíl první

ZÁKLADNÍ LIDSKÁ PRÁVA A SVOBODY

Článek 5

Každý je způsobilý mít práva.

Článek 6

(1) Každý má právo na život. Lidský život je hoděn ochrany již před narozením.

(2) Nikdo nesmí být zbaven života.

(3) Trest smrti se nepřipouští.

(4) Porušením práv podle tohoto článku není, jestliže byl někdo zbaven života v souvislosti s jednáním, které podle zákona není trestné.

Článek 7

(1) Nedotknutelnost osoby a jejího soukromí je zaručena. Omezena může být jen v případech stanovených zákonem.

(2) Nikdo nesmí být mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu.

Článek 8

(1) Osobní svoboda je zaručena.

(2) Nikdo nesmí být stíhán nebo zbaven svobody jinak než z důvodů a způsobem, který stanoví zákon. Nikdo nesmí být zbaven svobody pouze pro neschopnost dostát smluvnímu závazku.

(3) Obviněného nebo podezřelého z trestného činu je možno zadržet jen v případech stanovených v zákoně. Zadržovaná osoba musí být ihned

seznámena s důvody zadržení, vyslechnuta a nejpozději do 48 hodin propuštěna na svobodu nebo odevzdána soudu. Soudce musí zadrženou osobu do 24 hodin od převzetí vyslechnout a rozhodnout o vazbě, nebo ji propustit na svobodu.

(4) Zatknout obviněného je možno jen na písemný odůvodněný příkaz soudce. Zatčená osoba musí být do 24 hodin odevzdána soudu. Soudce musí zatčenou osobu do 24 hodin od převzetí vyslechnout a rozhodnout o vazbě nebo ji pustit na svobodu.

(5) Nikdo nesmí být vzat do vazby, leč z důvodů a na dobu stanovenou zákonem a na základě rozhodnutí soudu.

(6) Zákon stanoví, ve kterých případech může být osoba převzata nebo držena v ústavní zdravotnické péči bez svého souhlasu. Takové opatření musí být do 24 hodin oznámeno soudu, který o tomto umístění rozhodne do 7 dnů.

Článek 9

(1) Nikdo nesmí být podroben nuceným pracím nebo službám.

(2) Ustanovení odstavce 1 se nevztahuje na:

- a) práce ukládané podle zákona ve výkonu trestu odnětí svobody nebo osobám vykonávajícím jiný trest nahrazující trest odnětí svobody,
- b) vojenskou službu nebo jinou službu stanovenou zákonem namísto povinné vojenské služby,
- c) službu vyžadovanou na základě zákona v případě živelných pohrom, nehod, nebo jiného nebezpečí, které ohrožuje životy, zdraví nebo značné majetkové hodnoty,
- d) jednání uložené zákonem pro ochranu života, zdraví nebo práv druhých.

Článek 10

(1) Každý má právo, aby byla zachována jeho lidská důstojnost, osobní čest, dobrá pověst a chráněno jeho jméno.

(2) Každý má právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a osobního života.

(3) Každý má právo na ochranu před neoprávněným shromažďováním, zveřejňováním nebo jiným zneužíváním údajů o své osobě.

Článek 11

(1) Každý má právo vlastnit majetek. Vlastnické právo všech vlastníků má stejný zákonný obsah a ochranu. Dědění se zaručuje.

(2) Zákon stanoví, který majetek nezbytný k zabezpečování potřeb celé společnosti, rozvoje národního hospodářství a veřejného zájmu smí být jen ve vlastnictví státu, obce nebo určených právnických osob; zákon může také stanovit, že určité věci mohou být pouze ve vlastnictví občanů nebo právnických osob se sídlem v České a Slovenské Federativní Republice.

(3) Vlastnictví zavazuje. Nesmí být zneužito na újmu práv druhých anebo v rozporu se zákonem chráněnými obecnými zájmy. Jeho výkon nesmí poškozovat lidské zdraví, přírodu a životní prostředí nad míru stanovenou zákonem.

(4) Vyvlastnění nebo nucené omezení vlastnického práva je možné ve veřejném zájmu, a to na základě zákona a za náhradu.

(5) Daně a poplatky lze ukládat jen na základě zákona.

Článek 12

(1) Obydlí je nedotknutelné. Není dovoleno do něj vstoupit bez souhlasu toho, kdo v něm bydlí.

(2) Domovní prohlídka je přípustná jen pro účely trestního řízení, a to na písemný odůvodněný příkaz soudce. Způsob provedení domovní prohlídky stanoví zákon.

(3) Jiné zásahy do nedotknutelnosti obydlí mohou být zákonem dovoleny, jen je-li to v demokratické společnosti nezbytné pro ochranu života nebo zdraví osob, pro ochranu práv a svobod druhých anebo pro odvrácení závažného ohrožení veřejné bezpečnosti a pořádku. Pokud je obydlí užíváno také pro podnikání nebo provozování jiné hospodářské činnosti, mohou být takové zásahy zákonem dovoleny, též je-li to nezbytné pro plnění úkolů veřejné správy.

Článek 13

Nikdo nesmí porušit listovní tajemství ani tajemství jiných písemností a záznamů, ať již uchovávaných v soukromí, nebo zasílaných poštou anebo jiným způsobem, s výjimkou případů a způsobem, které stanoví zákon. Stejně se zaručuje tajemství zpráv podávaných telefonem, telegrafem nebo jiným podobným zařízením.

Článek 14

(1) Svoboda pohybu a pobytu je zaručena.

(2) Každý, kdo se oprávněně zdržuje na území České a Slovenské Federativní Republiky, má právo svobodně je opustit.

(3) Tyto svobody mohou být omezeny zákonem, jestliže je to nevyhnutelné pro bezpečnost státu, udržení veřejného pořádku, ochranu zdraví nebo ochranu práv a svobod druhých a na vymezených územích též z důvodu ochrany přírody.

(4) Každý občan má právo na svobodný vstup na území České a Slovenské Federativní Republiky. Občan nemůže být nucen k opuštění své vlasti.

(5) Cizinec může být vyhoštěn jen v případech stanovených zákonem.

Článek 15

(1) Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání je zaručena. Každý má právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání.

(2) Svoboda vědeckého bádání a umělecké tvorby je zaručena.

(3) Nikdo nemůže být nucen vykonávat vojenskou službu, pokud je to v rozporu s jeho svědomím nebo s jeho náboženským vyznáním. Podrobnosti stanoví zákon.

Článek 16

(1) Každý má právo svobodně projevovat své náboženství nebo víru buď sám nebo společně s jinými, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadu.

(2) Církev a náboženské společnosti spravují své záležitosti, zejména ustavují své orgány, ustanovují své duchovní a zřizují řeholní a jiné církevní instituce nezávisle na státních orgánech.

(3) Zákon stanoví podmínky vyučování náboženství na státních školách.

(4) Výkon těchto práv může být omezen zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu veřejné bezpečnosti a pořádku, zdraví a mravnosti nebo práv a svobod druhých.

Oddíl druhý

POLITICKÁ PRÁVA

Článek 17

(1) Svoboda projevu a právo na informace jsou zaručeny.

(2) Každý má právo vyjadřovat své názory slovem, písmem, tiskem, obrazem nebo jiným způsobem, jakož i svobodně vyhledávat, přijímat a rozšiřovat ideje a informace bez ohledu na hranice státu.

(3) Cenzura je nepřipustná.

(4) Svobodu projevu a právo vyhledávat a šířit informace lze omezit zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti. Státní orgány a orgány územní samosprávy jsou povinny přiměřeným způsobem poskytovat informace o své činnosti. Podmínky a provedení stanoví zákon.

Článek 18

(1) Petiční právo je zaručeno; ve věcech veřejného nebo jiného společenského zájmu má každý právo sám nebo s jinými se obracet na státní orgány a orgány územní samosprávy s žádostmi, návrhy a stížnostmi.

(2) Peticí se nesmí zasahovat do nezávislosti soudu.

(3) Peticemi se nesmí vyzývat k porušování základních práv a svobod zaručených Listinou.

Článek 19

(1) Právo pokojně se shromažďovat je zaručeno.

(2) Toto právo lze omezit zákonem v případech shromáždění na veřejných místech, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, ochranu veřejného pořádku, zdraví, mravnosti, majetku nebo pro bezpečnost státu. Shromáždění však

nesmí být podmíněno povolením orgánu veřejné správy.

Článek 20

(1) Právo svobodně se sdružovat je zaručeno. Každý má právo spolu s jinými se sdružovat ve spolcích, společnostech a jiných sdruženích.

(2) Občané mají právo zakládat též politické strany a politická hnutí a sdružovat se v nich.

(3) Výkon těchto práv lze omezit jen v případech stanovených zákonem, jestliže je to v demokratické společnosti nezbytné pro bezpečnost státu, ochranu veřejné bezpečnosti a veřejného pořádku, předcházení trestným činům nebo pro ochranu práv a svobod druhých.

(4) Politické strany a politická hnutí, jakož i jiná sdružení jsou odděleny od státu.

Článek 21

(1) Občané mají právo podílet se na správě veřejných věcí přímo nebo svobodnou volbou svých zástupců.

(2) Volby se musí konat ve lhůtách nepřesahujících pravidelná volební období stanovená zákonem.

(3) Volební právo je všeobecné a rovné a vykonává se tajným hlasováním. Podmínky výkonu voleného práva stanoví zákon.

(4) Občané mají za rovných podmínek přístup k voleným a jiným veřejným funkcím.

Článek 22

Zákonná úprava všech politických práv a svobod a její výklad a pou-

žívání musí umožňovat a ochraňovat svobodnou soutěž politických sil v demokratické společnosti.

Článek 23

Občané mají právo postavit se na odpor proti každému, kdo by odstraňoval demokratický řád lidských práv a základních svobod, založený Listinou, jestliže činnost ústavních orgánů a účinné použití zákonných prostředků jsou znemožněny.

Hlava třetí

PRÁVA NÁRODNOSTNÍCH A ETNICKÝCH MENŠIN

Článek 24

Příslušnost ke kterékoli národnostní nebo etnické menšině nesmí být nikomu na újmu.

Článek 25

(1) Občanům tvořícím národnostní nebo etnické menšiny se zaručuje všestranný rozvoj, zejména právo společně s jinými příslušníky menšiny rozvíjet vlastní kulturu, právo rozšiřovat a přijímat informace v jejich mateřském jazyku a sdružovat se v národnostních sdruženích. Podrobnosti stanoví zákon.

(2) Občanům příslušejícím k národnostním a etnickým menšinám se za podmínek stanovených zákonem zaručuje též

- a) právo na vzdělání v jejich jazyku,
- b) právo užívat jejich jazyka v úředním styku, právo účasti na řešení věcí týkajících se národnostních a etnických menšin.

Hlava čtvrtá

HOSPODÁŘSKÁ, SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ PRÁVA

Článek 26

(1) Každý má právo na svobodnou volbu povolání a přípravu k němu, jakož i právo podnikat provozovat jinou hospodářskou činnost.

(2) Zákon může stanovit podmínky a omezení pro výkon určitých povolání nebo činností.

(3) Každý má právo získávat prostředky pro své životní potřeby prací. Občany, kteří toto právo nemohou bez své viny vykonávat, stát v přiměřeném rozsahu hmotně zajišťuje; podmínky stanoví zákon.

(4) Zákon může stanovit odchylnou úpravu pro cizince.

Článek 27

(1) Každý má právo svobodně se sdružovat s jinými na ochranu svých hospodářských a sociálních zájmů.

(2) Odborové organizace vznikají nezávisle na státu. Omezovat počet odborových organizací je nepřípustné, stejně jako zvýhodňovat některé z nich v podniku nebo v odvětví.

(3) Činnost odborových organizací a vznik a činnost jiných sdružení na ochranu hospodářských a sociálních zájmů mohou být omezeny zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu a bezpečnost státu, veřejného pořádku nebo práv a svobod druhých.

(4) Právo na stávku je zaručeno za podmínek stanovených zákonem; toto právo nepřísluší soudcům, prokurátorům, příslušníkům ozbrojených sil a příslušníkům bezpečnostních sborů.

Článek 28

Zaměstnanci mají právo na spravedlivou odměnu za práci a na uspokojivé pracovní podmínky. Podrobnosti stanoví zákon.

Článek 29

(1) Ženy, mladiství a osoby zdravotně postižené mají právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci a na zvláštní pracovní podmínky.

(2) Mladiství a osoby zdravotně postižené mají právo na zvláštní ochranu v pracovních vztazích a na pomoc při přípravě povolání.

(3) Podrobnosti stanoví zákon.

Článek 30

(1) Občané mají právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve stáří a při nezpůsobilosti k práci, jakož i při ztrátě živitele.

(2) Každý, kdo je v hmotné nouzi, má právo na takovou pomoc, která je nezbytná pro zajištění základních životních podmínek.

(3) Podrobnosti stanoví zákon.

Článek 31

Každý má právo na ochranu zdraví. Občané mají na základě veřejného pojištění právo na bezplatnou zdravotní péči a na zdravotní pomůcky za podmínek, které stanoví zákon.

Článek 32

(1) Rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona. Zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena.

(2) Ženě v těhotenství je zaručena zvláštní péče, ochrana v pracovních vztazích a odpovídající zdravotní podmínky.

(3) Děti narozené v manželství i mimo ně mají stejná práva.

(4) Péče o děti a jejich výchova je právem rodičů; děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. Práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona.

(5) Rodiče, které pečují o děti, mají právo na pomoc státu. Podrobnosti stanoví zákon.

Článek 33

(1) Každý má právo na vzdělání. Školní docházka je povinná po dobu, kterou stanoví zákon.

(2) Občané mají právo na bezplatné vzdělání v základních a středních školách, podle schopností občana a možností společnosti též na vysokých školách.

(3) Zřizovat jiné školy než státní a vyučovat na nich lze jen za podmínek stanovených zákonem; na takových školách se může vzdělání poskytovat za úplatu.

(4) Zákon stanoví, za jakých podmínek mají občané při studiu právo na pomoc státu.

Článek 34

(1) Práva k výsledkům tvůrčí duševní činnosti jsou chráněna zákonem.

(2) Právo přístupu ke kulturnímu bohatství je zaručeno za podmínek stanovených zákonem.

Článek 35

(1) Každý má právo na příznivé životní prostředí.

(2) Každý má právo na včasné a úplné informace o stavu životního prostředí a přírodních zdrojů.

(3) Při výkonu svých práv nikdo nesmí ohrožovat ani poškozovat životní prostředí, přírodní zdroje, druhové bohatství přírody a kulturní památky nad míru stanovenou zákonem.

Hlava pátá

PRÁVO NA SOUDNÍ A JINOU PRÁVNÍ OCHRANU

Článek 36

(1) Každý se může domáhat stanoveným postupem svého práva u nezávislého a nestranného soudu a ve stanovených případech u jiného orgánu.

(2) Kdo tvrdí, že byl na svých právech zkrácen rozhodnutím orgánu veřejné správy, může se obrátit na soud, aby přezkoumal zákonnost takového rozhodnutí, nestanoví-li zákon jinak. Z pravomoci soudu však nesmí být vyloučeno přezkoumávání rozhodnutí týkajících se základních práv a svobod podle Listiny.

(3) Každý má právo na náhradu škody způsobené mu nezákonným rozhodnutím soudu, jiného státního orgánu či orgánu veřejné správy nebo nesprávným úředním postupem.

(4) Podmínky a podrobnosti stanoví zákon.

Článek 37

(1) Každý má právo odepřít výpověď, jestliže by jí způsobil nebezpečí trestního stíhání sobě nebo osobě blízké.

(2) Každý má právo na právní pomoc v řízení před soudy, jinými státními orgány či orgány veřejné správy, a to od počátku řízení.

(3) Všichni účastníci jsou si v řízení rovni.

(4) Kdo prohlásí, že neovládá jazyk, jímž se vede jednání, má právo na tlumočníka.

Článek 38

(1) Nikdo nesmí být odňat svému zákonnému soudci. Příslušnost soudu i soudce stanoví zákon.

(2) Každý má právo, aby jeho věc byla projednána veřejně, bez zbytečných průtahů a v jeho přítomnosti a aby se mohl vyjádřit ke všem prováděným důkazům. Veřejnost může být vyloučena jen v případech stanovených zákonem.

Článek 39

Jen zákon stanoví, které jednání je trestným činem a jaký trest, jakož i jaké jiné újmy na právech nebo majetku, lze za jeho spáchání uložit.

Článek 40

(1) Jen soud rozhoduje o vině a trestu za trestné činy.

(2) Každý, proti němuž je vedeno trestní řízení, je považován za nevinného, pokud pravomocným odsuzujícím rozsudkem soudu nebyla jeho vina vyslovena.

(3) Obviněný má právo, aby mu byl poskytnut čas a možnost k přípravě obhajoby a aby se mohl hájit sám nebo prostřednictvím obhájce. Jestliže si obhájce nezvolí, ačkoliv ho podle zákona mít musí, bude mu ustanoven soudem. Zákon stanoví, v kterých případech má obviněný právo na bezplatnou pomoc obhájce.

(4) Obviněný má právo odepřít výpověď; tohoto práva nesmí být žádným způsobem zbaven.

(5) Nikdo nemůže být trestně stíhán za čin, pro který již byl pravomocně odsouzen nebo zproštěn obžaloby. Tato zásada nevylučuje uplatnění mimořádných opravných prostředků v souladu se zákonem.

(6) Trestnost činu se posuzuje a trest se ukládá podle zákona účinného v době, kdy byl čin spáchán. Pozdějšího zákona se použije, jestliže je to pro pachatele příznivější.

Hlava šestá

USTANOVENÍ SPOLEČNÁ

Článek 41

(1) Práv uvedených v čl. 26, čl. 27 odst. 4, čl. 28 až 31, čl. 32 odst. 1 a 3, čl. 33 a 35 Listiny je možno se domáhat pouze v mezích zákonů, které tato ustanovení provádějí.

(2) Kde se v Listině mluví o zákonu, rozumí se tím zákon Federálního shromáždění, jestliže z ústavního rozdělení zákonodárné pravomoci nevyplývá, že úprava přísluší zákonům národních rad.

Článek 42

(1) Pokud Listina používá pojmu „občan“, rozumí se tím státní občan České a Slovenské Federativní Republiky.

(2) Cizinci používají v České a Slovenské Federativní Republice lidských práv a základních svobod zaručených Listinou, pokud nejsou přiznána výslovně občanům.

(3) Pokud dosavadní předpisy používají pojmu „občan“, rozumí se tím každý člověk, jde-li o základní práva a svobody, které Listina přiznává bez ohledu na státní občanství.

Článek 43

Česká a Slovenská Federativní Republika poskytuje azyl cizincům pronásledovaným za uplatňování politických práv a svobod. Azyl může být odepřen tomu, kdo jednal v rozporu se základními lidskými právy a svobodami.

Článek 44

Zákon může soudcům a prokurátorům omezit právo na podnikání a jinou hospodářskou činnost a právo uvedené v čl. 20 odst. 2; zaměstnancům státní správy a územní samosprávy ve funkcích, které určí, též právo uvedené v čl. 27 odst. 4; příslušníkům bezpečnostních sborů a příslušníkům ozbrojených sil též práva uvedená v čl. 18, 19 a čl. 27 odst. 1 až 3, pokud souvisí s výkonem služby. Osobám v povoláních, která jsou bezprostředně nezbytná pro ochranu života a zdraví, může zákon omezit právo na stávku.

Seznam použité literatury

- DAHL, R. *Demokracie a její kritici*. Praha : Victoria Publishing, 1995.
- DAHL, R. *O demokracii*. Brno : MU, 2005.
- KOHÁK, E. *Průvodce po demokracii*. Praha : SLON, 1999.
- KUNC, J. a kol. *Demokracie a ústavnost*. Praha : Karolinum, 1999, 2002.
- STRACENÝ, J. Jednota občanského a etického postoje učitele. In: PEŠKOVÁ, J., PRŮKA, M. VAŇKOVÁ, I. *Hledání souřadnic společného světa*. Praha : EUROLEX BOHEMIA, 2004. s. 337–343.
- STRACENÝ, J. *Výchova k občanské odpovědnosti*. In: *Odpovědnost ve výchově, umění a sportu*. Praha : UK Pedf, 2004. s.107–109.

SPOLEČNOST
A VZDĚLÁVÁNÍ

PhDr. Josef Straceny, CSc.

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta

Rok vydání: 2014

Počet stran: 53

Formát: A5

Není určeno k tisku

ISBN 978-80-7290-651-2